

Grunnloven og ytringsfriheten – har de grunnlovsendringer som Stortinget nå har vedtatt medført en styrking av minoritetsvernet?

Innlegg av dr. philos Inga Bostad, direktør for Norsk senter for menneskerettigheter

Kjære venner,

Det er en glede å få anledning til å delta her i dag, i dette viktige forumet. Jeg tenker at det sier mye om et samfunn hvordan det møter og behandler sine minoriteter. Ikke bare om takhøyde og økonomiske ressurser, men også om evne til og talent for å møte det som oppfattes som annerledes.

Jeg kommer fra Universitetet i Oslo. Faget mitt er filosofi, men i de siste åtte årene har jeg sittet i universitetsledelsen – og nå, fra årsskiftet, som direktør ved Norsk senter for menneskerettigheter. Senteret tilhører Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo, men det er tverrfaglig, og som sådan hele universitetets menneskerettighetssenter.

Hva gjør man ved et universitetssenter for menneskerettigheter?

Fortrinnsvis det man skal gjøre ved et universitetssenter, man forsker, underviser og formidler. For det fins mange internasjonale menneskerettighetskonvensjoner og bestemmelser, og det er blitt et helt forskningsfelt å se de ulike konvensjonene i forhold til hverandre (samfunnet og individet). Et eksempel, med utgangspunkt i den virkeligheten mange her i dette rommet kjenner til, kan illustrere hva jeg mener:

FN har vedtatt en konvensjon om barns rettigheter. Der sikres blant annet barns rett til å få undervisning. Dette omfatter blant annet et barns rett til å bli lært opp i et lands kulturarv, dets historie, dets seder og skikker (som det står i Barnekonvensjonens art. 29).

Hva er det som skal vektlegges i undervisningen av barna? Først og fremst skal barna kunne mestre de oppgavene de møter som voksne, gjennom å utvikle sin personlighet, talenter og psykiske og fysiske evner så langt det er mulig. Videre skal barna lære å vise respekt for menneskerettighetene, for landets egne kulturverdier og for andre kulturer. Barna skal også forberedes til vennskap og toleranse mellom alle folkeslag, etniske, nasjonale og religiøse. Samtidig er vi andre FN-konvensjoner, som også, i likhet med Barnekonvensjonen, gjelder som norsk lov. Disse andre konvensjonene erkjenner minoriteters rett til å uttrykke, bevare og videreformidle egen etnisk kultur. Som foreldre kan man stille seg spørsmålet: Hvilken rett er viktigst: Den å sikre at barna viderefører vår egen minoritetskultur, eller den som sikrer barns rett til å delta i og å mestre de oppgavene og utfordringene som de møter i det større samfunnet hvor de alle vil utgjøre en del?

Det finnes ulike måter å sikre en gjensidig tilpasning mellom disse målsetningene.

Dette er et dilemma, og som alle ekte dilemmaer finnes det ofte flere, likeverdige og gode svar. Dette er også materiale for forskning, for fordypning, diskusjon og undervisning. Og det er slikt vi driver med ved Norsk senter for menneskerettigheter.

Senteret er også et kunnskapssenter, og som sådan forsøker vi å sette vår kompetanse inn i en praktisk sammenheng. Av den grunn har senteret bl.a. takket ja til Kommunal- og moderniseringsdepartementets anmodning om å være sekretariat for Tater/romaniutvalget. Dét er et utvalg som skal undersøke gjennomføringen av den norske statens politikk overfor taterne/romanifolket.

Utvalgets hovedoppgave er altså å undersøke og beskrive utviklingen av norske myndigheters, institusjoners, organisasjoners og andre virksomheters politikk og tiltak overfor taterne/romanifolket fra 1800-tallet og frem til i dag, med særlig fokus på politikkenes målsettinger, gjennomføring og virkemidler.

Utvalget skal blant annet vurdere funnene i lys av norsk lovgivning og de internasjonale konvensjonenes forpliktelser. Disse er og har Norge vært bundet av.

Målet med arbeidet er å få en samlet fremstilling som viser hvilke konsekvenser denne politikken har hatt både for enkeltindivider og romanifolket i Norge som helhet.

Utvalgets sluttrapport skal leveres om et år, ved utgangen av mai 2015.

Så langt om Norsk senter for menneskerettigheter i denne omgang. Jeg vil gå over til å drøfte det som har vært sentralt i vårt folks bevissthet nå denne våren, nemlig vår egen Grunnlov. Det sagt mye pent om den, ikke minst om hvilke rettigheter og plikter den klokkelig fordeler blant landets borgere. Og sånn sett er vi alle likestilte, ettersom vi alle er borgere. Hvor vi kommer fra, hvilken etnisk bakgrunn vi har, om vi er nordfra, østfra, vestfra, fattige eller rike, høyt utdannede eller knapt kan lese – vi er alle borgere, like for Grunnloven. Derfor blir spørsmålet om minoriteter litt uvedkommende i Grunnloven. Enten er vi borgere, eller så er vi ikke borgere. Hvor vi kommer fra, hvem vi er, hva vi tror eller hvilken kultur vi tilhører er underordnet.

I alle fall på papiret. Men selvsagt har grunnloven gjennom tidene avspeilet holdninger og omfattet prioriteringer som har hatt innflytelse – om enn indirekte – på menneskers muligheter til selvrealisering og vekst. Ikke minst gjelder dette de grupper som tradisjonelt omfattes av begrepet minoriteter: Jødene, skogfinnene, kvenene, romani og romfolket.

Historikerne Knut Kjelstadli og Einar Niemi er blant dem som har sagt interessante ting om minoritetenes plass i Grunnloven, i forbindelse med jubileet.

Kjelstadli påpeker blant annet at verken den dansk-norske enevoldsstat eller den nye norske nasjonalstaten fra 1814 formulerte noe sammenhengende syn på minoriteter – det være seg religiøse eller etniske.

Noen allmenn kategori av minoriteter fantes rett og slett ikke.

Samene omtales ikke i Grunnloven, og de fikk ikke stemmerett i 1814. Nå kan dette kanskje ses som en slags glipp; representantene fra de nordlige fylkene nådde ikke frem til Eidsvold. Men i 1821 ble de såkalte "Rettighetsmænd" i Finnmark gitt stemmerett. Dette var reindriftsamer som hadde en eiendom gjennom sine reinsflokker.

Kvener, skogfinner, romani og rom, som i 1999 ble anerkjent som historiske nasjonale mindretall, er ikke berørt i Grunnloven av 1814, stemmerettsreglene ble utformet slik at en kven eller skogfinne som eide eller bygget særskilt matrikulert jord, ville kunne ha stemmerett. Deres tilhørighet til et etnisk mindretall ga ingen grupperettigheter, men de var heller ikke ekskludert om de fylte andre krav.

Jødene stod som kjent i en særstilling, i den forstand at de ikke bare ble nektet borgerskap – de ble regelrett utelukket fra riket. Dette var dessverre ikke noe innfall på Eidsvold; riksforsamlingens konstitusjonskomité som gjorde det faktiske lovarbeidet, begynte med 11

grunnsetninger. Nummer åtte vil gi alle kristne retninger religionsfrihet, “dog ere Jøder fremdeles udelukkede fra Adgang ti Riget”.

Argumentene var religiøse, kulturelle, sikkerhetspolitiske og økonomiske. De var etablert i en grunnleggende, folkelig skepsis mot jøder. Det som gjør denne skepsisen interessant her og nå, er at den først og fremst rettes mot noe som var håndgripelig annerledes. Det rasistisk orienterte hatet, påstanden om at jødene hadde i seg noen destruktive arvelige egenskaper, kom først et halvt hundre år etter Grunnloven, og da var den såkalte jødeparagrafen opphevet.

Det som motiverte utelukkelsen av jøder og den katolske jesuitt-ordenens medlemmer var faktisk først og fremst sikkerhetsmessig motivert: Man ville unngå lukkede, sterke kretser av mennesker som kunne komme til å lage en slags stat i staten, og dermed true den norske statskonstruksjonen.

Dessuten spilte økonomien en sterk rolle da grunnlovsfedrene bestemte seg for å nekte jødene adgang til riket; Jødene ble oppfattet å være dyktige næringsdrivende og handlende, som kunne konkurrere ut norske kjøpmenn. At det var usikre og vanskelige tider økonomisk i 1814, skjerpet denne stemningen. Først og fremst var det handelsinteressene til byborgerskapet som stengte jødene ute.

Noen mente til og med at sølvet på Kongsberg kunne være i fare!

Men hva er det sentrale i Grunnloven, og spiller den noen rolle for norske minoriteter?

Grunnloven bygger på ideén om folkesuverenitet og maktfordeling, som vokste frem fra andre halvdel av 1700-tallet. Samtidig fikk man impulser fra den gryende nasjonalismen. Målet var en integrert, helhetlig stat der borgerne var mest mulig like. Einar Niemi er blant dem som påpeker at Grunnloven skulle forsvare oss, både mot svenskene og mot minoriteter som kunne oppleves som «religiøst truende».

Det er viktig å huske at Norge, i alle fall før 1800-tallet, hadde vært et ganske åpent samfunn for minoriteter. På 1700-tallet trengte landet kapital utenfra, og kongen ga jødiske handelsmenn adgangsbrev signert justisdepartementet blant annet for å drive handel. Kvenene ble også hilst velkommen til Nord-Norge i samme periode, fordi de hadde kunnskap om jordbruk.

Det var som før nevnt sikkerhetspolitiske vurderinger som førte til at skepsisen økte, man snakket om mistenkelig «tilknytning til fremmede makter». Og kvenene ble til «den finske faren».

Det som selvfølgelig gjenstår som spørsmål, er hva en slik holdning førte til for de minoriteter som fantes, selv om Grunnloven ikke snakket om dem. Skulle de få beholde sitt særpreg, men opptas som en del av fellesskapet, eller måtte de oppgi sitt særpreg for å bli slukt av fellesskapet. Altså: Skulle minoritetene integreres, eller assimileres?

I dette rommet kjenner alle svaret: Assimilering har vært den rådende politikken overfor minoriteter i Norge helt frem til etter andre verdenskrig, langt inn i vår egen tid.

Selv om jødene fikk adgang til riket ved grunnlovsendringen i 1851, ble mange av dem frem til krigen utsatt for ulike former for nedsettende skildringer og fordommer, samtidig som de fikk drive næringsvirksomhet. Overfor samer, kvener og skogfinner var midlene som ble tatt i bruk først og fremst kultur- og skolepolitiske. Overfor rom- og romanifolket var tiltakene

enda hardere, inkludert bortsetting av barna deres, plassering i arbeidskolonier og i noen tilfeller også tvangssterilisering.

Det er først i de siste tiårene at man har stilt spørsmål ved assimileringen som metode, og i hvilken grad denne metoden faktisk har vært med på å krenke de menneskerettigheter minoritetene har, som norske borgere.

Her er vi ved en slags kjerne: Spørsmålet er ikke om minoriteter har noen særstilling i Grunnloven, eller om de har særskilte rettigheter. Grunnloven kjenner ikke minoriteter, den kjenner bare borgere. Og vi er alle borgere, alle like for loven.

Spørsmålet er heller om arbeidet med å integrere minoriteter i samfunnsfellesskapet har øvd vold på menneskets generelle rettigheter, uavhengig av etnisk, kulturell, sosial eller geografisk bakgrunn.

Ved å inkorporere de sivile og politiske menneskerettighetene i Grunnloven, og heldigvis også betydelige deler av de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene, har vi fått sikret at det vi samlet sett kaller menneskerettighetene har en sentral og stabil posisjon i norsk rett.

Rettighetene er der, for oss alle, de før nevnte minoriteter inklusive. Utfordringen ligger i hvordan disse realiseres, og at det skjer på en måte som ikke krenker andre mennesker, omgivelsene og deres rett til også å hevde sine rettigheter. Det er her staten kommer inn, som det balanserende element.

Tidligere var løsningen å gjøre alle nordmenn til like nordmenn. Nå ser vi konsekvensene av denne politikken. De konsekvensene kunne tidvis være riktig stygge. Vi har fått et tater/romaniutvalg som skal se på noen konsekvenser, vi har hatt forskere ved SMR som har sett på hva en ensrettet utdannings- og skolepolitikk har hatt for konsekvenser for samisk kultur og språk, og vi har hatt forskere som grundig har undersøkt hvordan assimileringsskravet har resultert i systematisk diskriminering, bl.a. i norsk arbeidsliv. Ronald Craig, som kommer etter meg her på talerstolen, er en av disse forskerne.

Vi har en Grunnlov, den har fått flere menneskerettigheter innarbeidet. Det vi, og da mener jeg både menneskerettighetsforskere og all annen kritisk og våken offentlighet alltid må huske, er at rettighetene er viktige peilepunkter i vårt arbeid for å sikre at alle borgere, uansett bakgrunn, til alle tider skal nyte godt av disse rettighetene, at disse rettighetene ikke skal krenkes, og at de er de samme. For oss alle.